

KUR'AN'DA SÜKÛT ORUCU VE KONUŞMA AHLÂKI

FASTING OF SILENCE AND ETHICS OF SPEECH IN THE QUR'AN

Geliş Tarihi: 05.04.2023 Kabul Tarihi: 19.09.2023

✉ **ABDULLAH TURHAN**

DR. ÖĞR. ÜYESİ

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0003-1918-9133

abdullahturhan073@gmail.com

ÖZ

Makalede, Türkçe literatürde üzerinde çalışma yapılmamış olan sükût orucu ve mahiyeti üzerinde durulacak, Kur'an'da sükût orucuna işaret olarak görülebilecek olan Hz. Zekeriyâ ve Hz. Meryem'in sükûtlarının irade boyutu tartışılacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sükût orucunu nehyi konusuna değinilecek, bu nehyin temel hikmetinin vasat ümmet olma idealiyle ilişkisi değerlendirilerek; Kur'an'ın konuşmanın niteliğine ve üslûbuna yaptığı vurgular izah edilecektir. Oruç ibadeti, bazı dinlerde belirli bir müddet sükût ederek de uygulanmıştır. Yahudilik ve Budizm sükût orucunun bulunduğu dinlere örnek sayılabilir. Kur'an'da sükûtle ilgili âyetler incelendiğinde Hz. Zekeriyâ'nın mucizevi şekilde konuşma yetisinden mahrum bırakıldığı, zorunlu bir sükûta maruz kaldığı görülmektedir. Meryem Süresi 26. âyette ise Hz. Meryem'in iradi sükût orucu adadığı ve içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreci bu oruçla aşmaya çalıştığı müşahede edilmektedir. Hz. Peygamber Câhiliye'de uygulanan sükût orucunu kaldırmış, lakin konuşmanın yerinde ve zamanında yapılmasını emretmiş, aksi halde sükût edilmesini tavsiye etmiştir. Bu meyanda Kur'an, kavî (söz) kelimesi üzerinde ehemmiyetle durarak, niteliği üzerine de çeşitli vurgularda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Zekeriyâ, Meryem, Sükût Orucu, Konuşma Ahlâkı.

ABSTRACT

This article highlights the nature of fast of silence, a topic that has not been explored in Turkish literature, and examines the will dimension of the silences of Prophet Zechariah and Maryam, which can be perceived as a form of fast of silence in the Qur'an. This paper will discuss the Prophet's prohibition of silence fasting, evaluate the relationship between the basic wisdom of this prohibition and the ideal of being a moderate ummah, and explain the Quran's emphasis on the quality and style of communication. Fasting is practiced in some religions also through individuals refraining from speaking for a specified time while they fast. Judaism and Buddhism are examples of religions where fast of silence is practiced. According to the verses in the Qur'an related to silence, Prophet Zechariah lost the ability to speak in a miraculous way and was forced to remain silent. In the Verse 26 of Surah al-Maryam, it is stated that Maryam dedicated herself to a voluntary fast of silence and tried to overcome the difficult period she was going through with this fast. Prophet Muhammad abolished the fast of silence practiced in the Jahiliyyah Period, but he commanded that communication should be timely and appropriate, otherwise he advised silence. In this context, the Qur'an emphasizes the word kavî (word) and highlights its quality in various ways.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Zechariah, Maryam, Fast of Silence, Speech Ethic.

SUMMARY

Fasting can be defined as a method of attaining perfection by depriving the body of certain needs and desires. The postponement of bodily wants, needs, and desires, such as abstaining from eating, drinking, and sexual desires, is a requirement of the fasting worship mandated by Islam. The fast of silence is a form of worship in which a person intentionally remains silent by not speaking from a certain point in time to another certain point in time. Although fast of silence is an important form of fasting in Judaism, it is not institutionalized in Islam or Christianity. The practice of fasting known as nunngnas, which is common among Tibetan Buddhists, is a type of fasting that combines abstinence with silence. Another type of fasting seen in the Jahiliyyah period is “fast of silence”. The Jahiliyyah Arabs would not speak for a day and considered it a form of worship. The Meccans, especially the Hanifs and the merchants, were familiar with the fast of the Ahl al-Kitab and the clergy, which consisted of going into a halvah to contemplate the heavens and the earth, fasting in silence, and abstaining from speaking to people. It is even said that in the Jahiliyyah era, some of the Meccans followed the custom and tradition of the Ahl al-Kitab and fasted in the cave of Hira and in the hollows of the mountains of Mecca, fasting in seclusion, silence, contemplation of the existence of Allah, the heavens and the earth, and abstaining from speaking to people. It can be seen that the fast of silence, which was known in the Jahiliyyah period, was not permitted in the Islamic period, and such a form of worship was not approved. In this regard, the Prophet said: “Although the fast of silence is forbidden in the Islamic period, the importance of communication was seriously emphasized, and instead of permanent silence, timely and appropriate speech and silence were enjoined. Such an approach is manifested in Islam’s ideal of being a “moderate ummah”. The Islamic Shari-ah, which prioritizes human will and cares for a balanced attitude within natural conditions, has adopted a natural way and method that does not force human nature in this field. In addition, the Prophet’s emphasis on the quality of commu-

nication and the necessity of silence is evident in a number of occasions. Analyzing the Prophet's life, we find that he preferred long periods of silence to speaking, that he spoke when it was necessary, that he spoke briefly and concisely because of his quality of jawami al-kelim, and that he did not speak about matters that did not concern him, which he called useless. The Prophet did not tolerate people's purposeless silence, but he also considered it inappropriate to speak unless necessary. The commandment, "Speak well or keep silent," is a practical and universal piece of advice in this regard. Prophet Zechariah asked Allah for a child despite his advanced age, and Allah gave him the good news of a son named Yahya through an angel, and Prophet Zechariah, who wanted to turn this good news into true knowledge, asked Allah for an ayah that would be a sign, his ability to speak was taken away by divine intervention and he could only communicate with people through signs. The word سَوِيًّا in Verse 10 of Surah al-Maryam, which mentions the same event, has been interpreted by the majority of the commentators as "while he was intact" and accepted as the adjective of Prophet Zechariah's speech. In order not to be the target of people's criticism, Maryam had to resort to a different way of doing things. Because it did not seem to be possible to explain the situation in which she found herself. Anything said here would make the situation more inextricable. Therefore, at the advice of her child, she decided to observe the fast of silence, which was a common worship among the Israelites. Unlike the fast of Zechariah, this fast was based on will and choice. However, it was based on necessity as well. The Qur'an characterizes verbal acts such as lying, slander, and backbiting as great sins and prescribes severe worldly and ethereal punishments. In addition, the Qur'an also emphasizes the style of speech; it demands that speech should contain goodness, avoid bad and ugly expressions (ma'ruf), be effective and pleasant (baligh), contain respect and admiration for the elders (karim), recommend ease (maysur), and be soft (layyin). However, it stipulated that speech with all these characteristics should be straight (sadid). As can be seen, the Qur'an ties the style and content of speech to certain conditions and considers speech as a deed to be recorded by angels and to be accounted for in the Hereafter.

GİRİŞ

İnsan maddi ve manevi unsurlardan oluşmuş bir varlıktır. Ancak bu unsurların dengeli ilişkisi ile insanın dünyada mutlu bir hayat yaşayabileceği kabul edilir. İnsanın manevi gelişimini sağlama amacı taşıyan dinler; kişinin kalbini temizlemesi, gönlünü saflaştırması için bir kısım ibadetler ön görmüşlerdir. Bu ibadetlerden biri de oruç ibadetidir.

Orucu bedeni bir kısım ihtiyaç ve arzulardan uzak tutarak kemale ulaşma usulü olarak tanımlamak mümkündür. Yemeden, içmeden, cinsel arzulardan uzak durmak gibi bedensel istek, ihtiyaç ve arzuları ertelemek İslâm'ın emrettiği oruç ibadetinin bir gereğidir. Ayrıca sadece bedensel arzulara engel olmak değil; doğru sözlü olmak, yalan, gıybet ve iftiradan uzak durmak, ticarete dürüst davranmak gibi ahlâkî davranışlar da oruç ibadetinin önemli unsurları olarak görülmüştür. Bu tür davranışlara bakıldığı zaman bunlardan çoğunun, dil ile gerçekleştirilen hususlar olduğu görülür. Bu duruma binâen sükût etmek de orucun bir türü olarak algılanmış, dilin işlediği hatalardan uzak kalmak için sükût etmek tercih edilmiş, bazı din ve geleneklerde sükût orucu bir ibadet olarak kabul edilmiştir.

1. Oruç

Türkçe'de kullanılan oruç kelimesinin; Fars dilindeki “rûze”, Farsça'nın Pehlevi alfabesindeki “ruzek” kelimelerinden geçtiği kabul edilir. Bu geçişin X. asrın sonlarına doğru olduğu iddia edilmektedir.¹ Arapça'da oruç “savm” kelimesiyle ifade edilir, çoğulu ise “sıyam”dır. Kelime kök olarak hareketsiz kalmak anlamındadır ve tüm türevleriyle Kur'an'da on dört yerde geçmektedir.² Klasik Arapça sözlüklerde “savm” kelimesine; kişinin kendisini yemekten, içmekten, yürümekten, konuşmaktan alıkoyması, kendini tutması ve engellemesi anlamları

¹ Cornelis Cristian Berg, “Oruç”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1964), 9/408.

² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001), “svm”, 512.

verilmiştir.³ Türkçe’de oruç, kişinin cebri olarak haz uyandıran şeylerden kendini yoksun bırakması şeklinde tanımlanmıştır.⁴

2. Sükût

Sözlükte sükût nutk’un zıddı olup, “susmak, konuşmamak, sakinlik” anlamlarına gelen bir kelimedir. Bu kökten türeyen kelimeler sükûn bulmak, ölmek, hareketsiz kalmak, durgunlaşmak ve kesilmek anlamlarında (devenin yolculuktaki sessizliği, yılanın hareketsiz kalması, şarkı söyleyenlerin iki şarkı arasındaki sessizlikleri örneklerinde olduğu gibi) kullanılmıştır.⁵

Sükûtun insânî bir erdem olduğu farklı kültürlerden birçok âlim, mütefekkir ve filozof tarafından dile getirilmiştir.⁶ Tasavvuf geleneğinde ise uzlet methedilmiş, bunun düzenli bir eğitim haline dönüşmüş şekli olan çile ise sükût ile başlatılmıştır. Mecliste sükût halinde olmak övülmüş, Endülüs Filozoflarından İbn Rüşd (ö. 595/1198) ile büyük mutasavvıf Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) konuşmadan uzun süre sükût etmeleri bir tür konuşma yöntemi olarak yorumlanmıştır. Sükût fıkıhta

³ Halîl b. Amed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, nşr. Dr. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424), “svm”, 2/423; İbn Manûr Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), “svm”, 28/2529; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-lügati ve sıhâh’l-Arabîyyeti*, nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlmi lil-Melâyîn, 1404), “svm”5/1970.

⁴ Doğan D. Mehmet, “oruç”, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2008), 1203.

⁵ Halîl b. Ahmed, “skt”, 2/259; İbn Manzûr, “skt”, 2046.

⁶ Hz. Ömer (ö. 23/644) ise “Sükût, insanın en nefis elbisesidir. Rahat ve huzur on kısım ise, dokuzu susmaktır” tespitinde bulunmaktadır. İslâm âlimleri, sükûtta yedi hayır vardır derler ve bunları şöyle sıralarlar: 1. Sükût, yorulmadan yapılan bir ibadettir, 2. Başka ziynete gerek bırakmayan bir süstür, 3. Sultanlığa gerek bırakmayan bir devlettir, 4. Yüksek duvarları bulunmayan bir kaleye girmiş gibisindir, 5. Kimseye minnet borcu bulunmayan bir zenginliktir, 6. Kâtip melekleri dinlendirdiğin için ayrıca onlara iyilik yapmış olursun, 7. Ayıp ve kusurlar gizlenmiş olur. Saltuklu Zübeyir, “Sessizlik Ya da Susma Orucu Üzerine”, doguturk.com/sessizlik-ya-da-susma-orucu-uzerine-makale, 3186 html. İbn Hibbân (ö. 354/965), ilmin başı susmaktır tavsiyesinde bulunur, Lao Tzu (ö. M.Ö. 531) ise bilgi ile konuşma arasında şöyle bir bağlantı kurar: “Çok bilenler konuşmaz, çok konuşanlar bilmez.” Büyük filozof Eflâtun (ö. M.Ö. 427) konuşmayı insanın aklını kullanma sanatı olarak tanımlarken, Epiktetos (ö. 135) ise bunun yanı sıra “güzel anlama ve dinlemenin” de bir sanat olduğunu belirtir. Pisagor (ö. M.Ö. 500 [?]) ise “ya sus, ya da susmaktan değerli şeyler söyle” derken Hz. Peygamber’in “ya hayır söyle, ya da sus” (Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s sahih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Rikâk”, 23. Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), “İmân”, 74.) hadisine benzer bir mânâyı ifade etmektedir. Danimarkalı filozof Kierkegaard (ö. 1855) şayet bir tabip olsaydım şifa için insanlara “sessiz bir ortam sağlamayı ve sessizliği” tavsiye ederdim demektedir.

da üzerinde durulan önemli bir kavramdır. Fakihler sükûtun hukukî boyutu ve sonuçları üzerine çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır.⁷

⁷ Sükût aynı zamanda fikhî bir kavramdır. Fakihler sükûtun hükmü konusunda, bulunulan duruma göre bir hüküm verme cihetine girmişlerdir. Evvelen sükûtta asıl olanın mübahlık olduğuna hükmetmişlerdir. Ancak sükûtun, konusuna göre mübah, mendûp, haram veya vacip olabileceğini vurgulamışlardır. Sükût, insanın tabii davranışlarından birisi olması hasebiyle; konuşma, kalkma, oturma, durma, yürüme, yeme, içme gibi mübah olan davranışlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu mübahlığa delil olarak, eşyada asıl olan hükmün mübahlık olduğu yönündeki genel kuraldır. Asıl olarak mübah olarak görülen sükût bazen, fâilinin övülüp sevap kazanacağı, terk edenin ise kınanmayıp günaha girmeyeceği tarzda mendûp olabilir. Bazı durumlarda sükût haram olarak telakki edilmiştir. Konuşmanın ve olumlu bir tavır takınmanın gerekli olduğu durumlarda sükût etmek haramdır. Remzi Muhammed Ali Dırâz, *es-Sükût ve eseruhû ale'l- ahkâm fi'l-fikhi'l-İslâmî* (İskenderiye: Dâru'l-câmiati'l-cedîdeti li'n-neşr, 2004), 228-263; Sükûtun haram olduğu durumlara şu hususlar örnek olarak verilmiştir: a- Emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker yapılması gereken durumlarda sükût etmek. Bu konuda özellikle icthad konumunda olan âlimlerin de, ciddi bir mani olmadığı halde yanlışlıklar ve kötülükler karşısında sessiz kalmaları caiz görülmemiştir. b- Şahit olan kimsenin vacip olan şahitlik görevini sükût ederek yapmaması haram hükmüne dahil edilmiştir. Muharrem Önder, bu durumu şu şekilde izah eder: “İnsanlar arasındaki hukuki ilişkilerden doğan haklar konusunda bilgi sahibi olma veya tanık olma şeklinde bir şahitlik yüklenilmişse, ilgili taraflardan bir talep geldiğinde bu şahitliğin yerine getirilmesi gerekir. “Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemezlik etmesin” (el-Bakara 2/282), “Şahitliği, bilgilerinizi gizlemeyin” (el-Bakara 2/282) âyetleri gereğince sükût ederek şahitlikten kaçmak veya bilgiyi gizlemek yasaklanmıştır.” Muharrem Önder, “İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükmü ve Beyân Kabul Edilme Şartları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 7-42; Dırâz, *es-Sükût ve eseruhû ale'l- ahkâm*, 242-245. c- Sükût bazı durumlarda aldatma ve yanıltma (tedlîs) kabul edilerek yasaklanmıştır. “Kusur ve eksikliğin olumsuz etki ettiği, özdele alış-verişlerde, genelde ise ıvazlı akitlerde taraflardan birinin akit konusunda veya bedelinde var olan bir kusuru gizlemesi, sükût edip söylememesi yasaklanmış bir yanıltmadır (tedlîs)”, Dırâz, *es-Sükût ve eseruhû ale'l- ahkâm*, 250. Yanıltma (tedlîs); sözle, fiille yapılabileceği gibi, akdin oluşmasını engelleyecek bir kusuru söylemeyerek yani gizleyerek de meydana gelebilmektedir. Ticari ve ahlâki konularda naslarda ortaya konan ilkeler (emanetlere sahip çıkmak, anlaşma ve sözleşmelerin gereğini yerine getirmek, alış-verişlerde doğru ve dürüst olmak) sözleşme ve antlaşmalarda kusuru açıklamayı ve muhataba bildirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu meyanda şu hadis manidardır: “Dürüst güvenilir tâcir peygamberler, siddîkler ve şehitlerle birlikte olacaktır.” Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Halebi el-Bâbî, 1975) “Büyû”, 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce* (Riyâd: Beytül-efkârî'd-Devliyye, ts.), “Ticârât”, 1. Muâviye ve Ebû Cehm ile evlenme konusunda kendisiyle istişare eden Fatıma bint Kays'a Hz. Peygamber, şu tavsiyede bulunmuştur: “Muâviye malı olmayan düşkün birisidir. Ebû Cehm ise, omuzundan sopasını indirmeyen bir kişidir.” Ebû Dâvûd, “Talâk”, 39; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Haleb: Mektebetü'l-matbâatü'l-İslâmiyye, 1986), “Nikâh”, 22; Mâlik, *Muvattâ'*, “Talâk”, 67. Bu hadisede Hz. Peygamber kendisini mutemet kabul eden kadına bildiklerini gizlemeden açıkça ifade etmiştir.

3. Sükût Orucu

Sükût Orucu, belirli vakit aralıklarında kişinin konuşmayarak, kasıtlı olarak sükût etmesi şeklinde gerçekleşen bir ibadettir. Sükût orucu, Yahudilikte önemli bir oruç türü olsa da İslâm'da ve Hıristiyanlıkta kurumsallaşmamıştır. İsrâiloğulları peygamberlerinden Hz. Musa ve Hz. Zekeriya'nın da sükût orucu tuttukları bilinmekte; Yahudilikte bu orucun özellikle dindar Yahudiler tarafından tutulduğu, hahamlar tarafından tavsiye edildiği görülmektedir.⁸ Hıristiyanlıkta sükût orucu şeklinde müstakil bir oruç olmasa da ruhbanlık ve manastır kültürü içinde inziva ve susma önemli bir yere sahiptir.⁹

Tibetli Budistler arasında yaygın olan *nungnas* isimli oruç, perhizle sükûtu birleştiren bir oruç türüdür. Bu oruç türü dört gün sürmekte; ilk iki gün dua ve istiğfarla geçmekte, ikinci gün gece yarısından dördüncü gün güneş doğuncaya kadar ise, tükürüğünü bile yutmadan ve dilini oynatmadan bu ibadeti ifa edilmektedir. Dualar ve yakarışlar bu süre içinde açıktan değil gizlice yapılmaktadır. Görüldüğü üzere iki gün tüm yiyeceklerden uzak durmanın yanı sıra üçüncü ve dördüncü gün kimseyle de konuşulmayarak, insanlarla diyalogdan uzak durulmaktadır.¹⁰

4. Câhiliye'de Sükût Orucu

Câhiliye devrinde görülen bir oruç çeşidi de “sükût orucu” dur. Hz. Peygamber'in beyanından Câhiliye Araplarının bir gün boyunca hiç konuşmadıkları ve bunu bir ibadet saydıkları anlaşılmaktadır.¹¹ Mekkeliler'den özellikle Hanifler; muhtemelen Ehl-i kitap ve onların ruhbanlarının, göklerde ve yerde bulunan Allah'ın âyetlerini düşünmek için yalnızlığı tercih ederek sükût etmelerini, insanlardan uzak durma şeklindeki oruçlarını biliyorlardı. Bir kısım kaynaklarda Câhiliye'de Mekkelilerden bazılarının Hira Mağara'sında ve Mekke dağlarının kovuklarında uzlete

⁸ Hasan Tahsin Feyizli, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993), 27; Hasan Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 47.

⁹ Rahim Ay, “İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 212-235, 231.

¹⁰ Ömer Hilmi Budda, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Vakıf Gazete Matbaası, 1935), 200-201; Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/416.

¹¹ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 26; Mehmet Soysaldı, “İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz Zekat Oruç ve Hac uygulamaları”, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu* (8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu, 1 - 3 Temmuz 2011).

çekilip, sukût ettikleri belirtilmektedir.¹² Hz. Peygamber’de bu tür bir uzlet hayatını risalet öncesi tecrübe ediyordu. Ayrıntılarına çok vakıf olamasak da Hz. Peygamber’in Haniflerin uygulamalarına benzer bir ameliye içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dedesi Abdülmuttalib’in de Haniflerden olduğu ve Hira mağarasında uzlete çekildiği rivayet edilir. Hz. Peygamber’in özellikle otuz beş yaşlarındayken Mekke ahalisinden uzaklaşarak bu mağarada derin tefekkür ve sâdik rüyaların eşlik ettiği bir sükût ve uzlet hayatını tercih ettiği görülür.¹³ Bu orucun özellikle de dinî inanç ve ritüellerine aşırı bağlı Ahmesîlerde ve Câhiliye ehlinin zahitlerinde görüldüğü söylenebilir. Bu orucun süresiyle ilgili olarak; bir gün, bir hafta gibi yahut daha uzun bir süre olduğu belirtilir. Sükût orucu Araplarda nezr (adak) türleri arasında da yer almaktaydı.¹⁴

Hz. Meryem’in sükût orucunun anlatıldığı Meryem Süresinin Mekki sûreler arasında yer alması, Kureyş’in bu tür bir oruçtan haberdar oluşunun bir göstergesi kabul edilebilir.¹⁵ Yukarıda bahse konu olan haberler dikkate alındığında bu fikrin dikkate değer olduğu görülmektedir. Hz. Meryem’e telkin edilen sükût orucunun, İsrailoğulları arasında cârî bir âdete işaret ettiği de söylenebilir.

5. Hz. Peygamber ve Sükût Orucu

Câhiliye döneminde bilinen sükût orucuna İslâmî dönemde müsaade edilmediği ve böyle bir ibadet şeklinin tasvip edilmediği görülmektedir. Bu meyanda Hz. Peygamber: “Bir gün, bir geceye kadar sükût etmek yoktur.” buyurarak bu âdeti yasaklamıştır.¹⁶ Aynı zamanda Buhârî’nin naklettiği bir rivayete göre de Hz. Ebû Bekir, Zeyneb adlı bir kadının sükût orucu tuttuğunu görmüş ve “Bu iş cahiliye fiillerindedir.” diyerek kendisini uyarmıştır.¹⁷

Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle konuşmanın niteliği ve sükûtun ge-

¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şelebi (Kâhire.: y.y., 1375/1955), 1/234-236; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'î-Taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dârü'l-Meârif, ts.), 2/298-300; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (b.y.: Dârü's-sâkî, 1422/2001), 11/339.

¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, 1/234-236; Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 3; Müslim, “İmân”, 252; Taberî, *Târîhu'î-Taberî*, 2/298-300; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 11/339; H. Ahmet Sezikli, “Abdülmuttalib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/272-273; Fuat Günel, “Hira”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/121-122;.

¹⁴ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı İtikâf ve Oruç”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (Güz 2017), 46-47.

¹⁵ Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı İtikâf ve Oruç”, 46-47.

¹⁶ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 26.

¹⁷ Buhârî, “Menâkibu'l-Ensâr”, 26.

rekliliği hususunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde, konuşmak yerine uzun süreli sükûtu tercih ettiği, ihtiyaç halinde, cevâmi-u'l-kelim vasfı gereği kısa ve özlü konuştuğu, gereksiz konuşmaları mala-yani diye isimlendirdiği, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmadığı görülür.¹⁸ Hz. Peygamber'in örneğinden hareketle sükût tercih edildiğinde mendûp ya da müstehap hükmünü girerek sevap kazanılacağı âşikârdır. Ayrıca susmanın faziletini ifade eden ve buna teşvik eden birçok sahih hadis de bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber misafire ve komşuya ikramda bulunulması gerektiğini belirttikten sonra, şöyle buyurmuştur: “Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da sükût etsin”.¹⁹ Öncelikle sükûta vurgu yaparak “Allah'ın zikri dışında kelâmı çok yapmayın. Zira Allah'ın zikri dışında çok kelâm, kalbe kasvet (katılık) verir. Şunu bilin ki, insanların Allah'a en uzak olanı kalbi katı olanlardır.”²⁰ buyurmuş ayrıca, insanın ağzından çıkan her sözün bir sorumluluk gerektirdiğini²¹, boş sözler söylemenin insanı cennetten uzaklaştırıp cehenneme yaklaştıracağını, sükût etmenin asıl olduğunu ve bu halin ancak iyi ve güzel sözlerle bozulması gerektiğini²² ifade etmiştir.

Böylece diyebiliriz ki, İslâm sükûtu övmüş, ancak susma orucuyla uzun süre suskun kalmayı tasvip etmemiştir. Fakat nefsi terbiye etmeye vesile olan ve Hz. Peygamber'in kuvvetli bir sünneti olan i'tikâf büyük ölçüde inziva ve suskunlukla gerçekleştirilen bir nafil ibadettir. Tasavvufi tekke kültüründe de bir çeşit inziva ve dolayısıyla suskunluk vardır.²³ Kur'an'da sükût olgusuna yer verilmiş, iki kıssada mahiyetleri farklı olsa da sükût orucuna işaret edilmiştir.

6. Kur'an'da Sükût ve Sükût Orucu

Kur'an'da sükût ve sessizlik anlamına gelen Arapça lafızlar olan s-k-t (س ك ت) ve s-m-t (ص م ت) köklerinin iki yerde geçtiği görülür. Bunlardan ilki A'râf Sûresi 154. âyettir.²⁴ Âyette Hz. Mûsâ Tûr dağından Allah'ın

¹⁸ Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: y.y., ts.), 1/46.

¹⁹ Buḥârî, “Edeb”, 31, “Rikâk”, 23; Müslim, “İmân”, 74; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123.

²⁰ Tirmizî, “Zühd”, 62.

²¹ “İnsan önemsiz sandığı bir söz söyler. Bu söz Allah'ın rızasına muvafık düştüğü için kıyamete kadar ondan razı olur. Bir başkası da hiç önem vermediği bir söz yüzünden kıyamete kadar Allah'ın gazabına uğrar.” Buḥârî, “Rikâk”, 23; Müslim, “Zühd”, 49; Tirmizî, “Zühd”, 10.

²² “Emr-i bi'l-ma'rûf ve zikir hariç, her söz kişinin zararlıdır.” Tirmizî, “Zühd”, 63.

²³ Rahim Ay, “İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, 231.

²⁴ *وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَوَاحِ وَفِي نُسُخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْتَهِبُونَ*

emirlerini içeren levhalarla geldiğinde, karşılaştığı durum ve onun gösterdiği tepki tasvir edilir. Sâmîrî, İsrâiloğullarını kandırılmış ve onlar, putperest Mısırlılar gibi buzağı heykeline tapar hale gelmişlerdi. Bu duruma Hz. Mûsâ'ya vekâlet eden Hz. Hârûn'da engel olamamıştı. İşte bu manzara karşısında sinirlenen Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn'un sakalından tutarak ona hesap sormuş ve elindeki levhalarda yere düşmüştü. Bir müddet sonra Hz. Hârûn'un yaptığı savunmayla sakinleşen Hz. Mûsâ'nın bu hali عَنْ سَكَتٍ مَلِكٍ مَوْسَى الْغَضَبِ *sekete Mûsâ ani'l-gadab* (öfke uzaklaşıp, sükûn buldu) kelimeleriyle açıklanmıştır. İşte burada عَنْ سَكَتٍ fiili sakinleşmek, öfkenin sona erip, susması anlamında kullanılmıştır.

Kur'an'da sükût ve sessizlik anlamına gelen diğer bir kelime ise s-m-t (ص م ت) köküdür. A'râf Sûresi 193. âyette müşriklerin putlarla ilişkisi yerilmekte, putların hiçbir şeye cevap veremeyecek varlıklar oldukları belirtilmektedir.²⁵ Dolayısıyla onlara inanan müşrikleri ya da onların inandıkları putlara seslenmenin, onları çağırmanın, onlara dua etmenin ya da sessiz kalıp sükût etmenin bir faydası yoktur, onlar için hepsi aynıdır. Söz konusu âyette susanlar, sükût edenler anlamında صَمِيمُونَ *sâmitûn* ismi fâil kalıbı kullanılmıştır. Kur'an'da doğrudan sükût olgusuna iki kıssada değinilmektedir. Bunlar Hz. Zekeriyâ ve Hz. Meryem kıssalarında geçmektedir.

6.1. Hz. Zekeriyâ'nın Sükûtunun Mahiyeti

Kur'an'da sükût orucunun Mushaf tertibine göre ilk bahsedildiği yer Âl-i İmrân Sûresi 38-41 arası âyetlerdir. Benzer şekilde Meryem Sûresi 10. âyette de Hz. Zekeriyâ'nın sükûtundan bahsedilmektedir.²⁶ Hz. Zekeriyâ, Âl-i İmrân Sûresi 38-41 arası âyetlerde Allah'tan dilekte bulunarak bir çocuğunun olmasını istemektedir:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ
فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا
بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ

"Vaktâki Mûsâ'dan o öfke uzaklaşıp sükûn hâsıl oldu, (bıraktığı)levhaları aldı. Onun bir nüshasında şu da yazılı idi: 'Sapıklıktan kurtulup hidâyete, (azâptan sıyrılıp) rahmete (kavuşmak) o kimselere mahsustur ki onlar Rablerinden korkarlar'" el-A'râf 7/154.

²⁵ "Eğer bunları (putları) doğru yolu göstermeye çağırırsanız size uymazlar. Onları (müşrikleri) ha da 'vet emişsiniz, ha (etmeyip) susmuşsunuz, size karşı (durumları) birdir.'" el-A'râf 7/193.

²⁶ "Dedi: 'Rabbim, bana (bu hususda) bir nişan ver'. Buyurdu: 'Senin nişanın sapsağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır'." Meryem 19/10.

بَلَّغْنِي الْكِبْرَ وَأَمْرَاتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ
 آيَتِكَ إِلَّا تَكَلَّمَ النَّاسُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمَزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

“Orada Zekeriyya, Rabbine dua etti: Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi. O, mihrabda durup namaz kılariken melekler ona (şöyle) nida etti: ‘Gerçek, Allah sana kendisinden bir kelimeyi tasdik edici, bir efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olmak üzere Yahyâ’yı müjdeler’. Zekeriyya: ‘Rabbim! dedi, bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?’ Allah şöyle buyurdu: ‘İşte böyledir; Allah dilediğini yapar’. Zekeriyya: ‘Rabbim! (oğlum olacağına dair) bana bir alâmet ver’ dedi. Allah da buyurdu ki: ‘Senin için alâmet, insanlara üç gün, işaretten başka söz söyleyememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et’.”

Kendisinin yaşlı, eşinin ise yaşlı ve kısır olması hasebiyle Hz. Zekeriyyâ’nın bu talebi normal şartlarda mümkün gözükmemektedir ve Hz. Zekeriyyâ da bu durumun farkındadır. Fakat melekler tarafından ismi Yahyâ olacak bir çocukla müjdelenir ve o da bunun üzerine bu durumun bir işareti ve alameti olacak bir delil ister. Delil olarak ise üç gün boyunca insanlarla konuşamayacağı/konuşmayacağı bildirilir.

Hz. Zekeriyyâ’nın sükûtu İncil’de de yer almaktadır. Luka İnciline göre melek tarafından bir oğlan çocuğu ile müjdelenmekte ve şöyle bir nida ile muhatap olmaktadır: “Sevinip coşacaksınız. Birçokları da onun doğumuna sevinecek.” Hz. Zekeriyyâ, “Bundan nasıl emin olabilirim? Çünkü ben yaşlandım, karımın da yaşı ilerledi” sorusunu yöneltmekte, melek kızarak ona cevap vermekte ve şu ifadelerle bir anlamda cezalandırmaktadır:

“Ben Tanrı’nın huzurunda duran Cebrail’im. Seninle konuşmak ve bu müjdeyi sana bildirmek için gönderildim. İşte, belirlenen zamanda yerine gelecek olan sözlerime inanmadığın için dilin tutulacak, bunların gerçekleşeceği zamana kadar konuşamayacaksın.”²⁷

Cebrail ile bu konuşmadan sonra Hz. Zekeriyyâ mabedde uzun süre kalır ve dışarı çıktığında ise insanlarla konuşamaz ancak işaretle anlaşır. Özetle İncil’e göre Hz. Zekeriyyâ melekten müjdelenen mucizevi doğuma bir işaret talep etmiş, melek de bu talebi kendisine itiraz kabul ederek, ceza olarak konuşma yetisini almış ve bir müddet insanlarla işaret diliyle iletişim kurmak zorunda kalmıştır.

İncil’de olay bu şekilde anlatılırken, Kur’an’da Hz. Zekeriyyâ’nın cezalandırılması gibi bir durumdan bahsedilmemekte, konuşmama/

²⁷ *Kutsal Kitap* (Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam Yayınları, 2013), Luka I: 1080-1081.

konuşamama durumu da çocuğun doğumuna bir âyet olarak ifade edilmektedir. Ancak burada şu sorulara cevap verme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır: Hz. Zekeriyâ kendi iradesiyle mi sükûtu tercih etmiştir yoksa konuşma yetisinden mahrum mu bırakılmıştır? Şayet kendi isteğiyle sükûtu tercih ettiyse burada nasıl bir delil ya da işaret vardır? Konuşamaması söz konusu ise bu hangi boyutuyla delil sayılabilir?

Taberî (ö. 310/923), Hz. Zekeriyâ'nın delil talebini, kendisine gelen nidâ'nın kaynağını katıyette bilme ihtiyacına yorar ve şu şekilde ifade eder: “Rabbim şayet bu duyduğum ses meleğin müjde veren sesi ise, benim gönlüme gelen şeytani vesveselerden beni arındıracak bir âyet bana lütfet.” Tâbiîn müfessirlerinden Süddî de (ö. 127/745) âyet talebinin gerekçesini bu şekilde anlayanlardandır. Ayrıca Taberî, Hz. Zekeriyâ'nın bu talebi üzerine cezalandırıldığı kanaatindedir. Katâde de (ö. 117/735) cezalandırılarak konuşma yetisinin elinden alındığı yorumunda bulunmaktadır.²⁸

Mâtürîdî (ö. 333/944) Hz. Zekeriyâ'nın âyet talebinin makul olduğunu belirterek onun durumunu kendisine gelen melekleri tanımayan Hz. İbrahim'in durumuna benzetir ki Hz. İbrahim de melekleri tanımadığı için ürperti duymuş,²⁹ bunun üzerine Melekler de “*Korkma, biz Lût kavmine gönderilmiş elçileriz*”³⁰ şeklinde izahda bulunarak Hz. İbrahim'i teskin etmişlerdi. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre burada bir cezalandırmadan bahsedilemez, bu talep normal bir taleptir ve Hz. Zekeriyâ'nın âyet talebine istinâden konuşma yetisi ilâhî müdahaleyle alınmış ve konuşamamıştır.³¹

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)³², Zemahşerî (ö. 538/1144)³³, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)³⁴, Beyzâvî (ö. 685/1286)³⁵, Neseî

²⁸ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 5/384.

²⁹ el-Hicr 15/63.

³⁰ Hûd 11/70.

³¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 2/366.

³² Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, h.1423), 1/275.

³³ Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Mustafa Huseyn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987), 1/360.

³⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Huseyn et-Teymî Fahrüddîn er-Râzî, *Meğâtilhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, h. 1420), 8/215.

³⁵ Kâdı Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 2/16.

(ö. 710/1310)³⁶, İbn Kesîr (ö. 774/1373)³⁷, Süyûtî (ö. 911/1505)³⁸ gibi birçok müfessir, Hz. Zekeriyâ'nın talep ettiği âyetin, Allah tarafından kendisinden alınan konuşma yeteneği olduğu yani konuşmadığı konusunda mutabıktırlar. İhtilaf edilen husus ise bu durumun bir ceza mı, yoksa istenilen âyetin gereği olarak mucizevî bir tarzda konuşma yeteneğini kaybedip kaybetmediği konusudur.

Katâde, Süddî ve Taberî, Hz. Zekeriyâ'nın sesin kaynağında tereddüt yaşadığı ve bunun üzerine âyet istediği; bu talebinden dolayı da cezalandırıldığı iddiasında bulunmaktadırlar. Biz bu iddiayı nübüvvetin şanına yakışmayan bir durum olarak değerlendirmekte ve kabul etmemekteyiz. Ayrıca bir peygamberin meleğin sesi ile şeytanın vesvesesini karıştırmasının ise asla düşünülemez bir durum olduğu âşikârdır. Allah'ın vahyini melek aracılığıyla alan bir peygamber için bu tür bir ihtimali gündeme getirmek, vahyin kaynağı ve mahiyetine dair birçok şüpheye mahal verecektir. Burada Mâtürîdî'nin dile getirdiği izah ise daha farklı bir durumu anlatmaktadır. Hz. İbrahim'e gelen melekler insan suretinde zuhur etmişler, bu insan suretindeki varlıkları ilk defa gören Hz. İbrahim ise tabii olarak bir tereddüt ve korku yaşamıştır. Hz. Zekeriyâ gibi semâvî bir nida ile muhatap olmamış, tanımadığı insan görünümlü meleklerle muhatap olmuştur. Bu iki durum, mahiyeti itibariyle birbirinden farklı olduğu için kıyaslanması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç itibariyle Hz. Zekeriyâ yaşlı ilerlemiş olmasına rağmen Allah'tan bir çocuk istemiş, Allah da ona melek aracılığıyla ismi Yahya olan bir oğlan çocuğu müjdesi vermiş, bu müjdeyi tahkiki bir bilgiye dönüştürmek isteyen Hz. Zekeriyâ, Allah'tan kendisi için bir işaret olacak âyet istemiş, bunun üzerine bir âyet olarak da ilâhî müdahaleyle konuşma yeteneği alınmış ve insanlarla ancak işaret yoluyla iletişim kurabilmiştir. Aynı olaydan bahseden Meryem Sûresi 19/10. âyette yer alan seviyyen سَوِيًّا kelimesi de müfessirlerin çoğunluğu tarafından “sapasağlam” iken şeklinde yorumlanarak Hz. Zekeriyâ'nın konuşmasının sıfatı kabul edilmiştir. Bu bir anlamda ızdırârî bir sükût orucu olmuş, bu da Hz. Zekeriyâ'nın gece gündüz zikir ve şükürle meşgul olmasını sağlayarak insanlardan uzaklaşmasına, zikir-i kâmil ve şükür-i şâmil ile daimi Hak Teâlâ ile iştiğaline vesile olmuştur.

³⁶ Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hafîzu'ddîn en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kellîmi't-Tayyib, 1419/1998), 1/254.

³⁷ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi Muhammed es-Sellâme (b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 2/39.

³⁸ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi tefsîri'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/192.

6.2. Hz. Meryem'in Sükût Orucu

Kur'an'da sükût orucunun geçtiği yer ise, Hz. Meryem'in mucizevi bir şekilde hamile kalışının ve ardından Hz. İsa'nın doğuşunun anlatıldığı kısadır. Kissada şöyle demektedir:

فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرِينِ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا

“Artık ye, iç. Göz (ün) aydın olsun. Eğer beşerden herhangi birini görürsen ‘ben de, o çok esirgeyici (Allaha) oruç adadım. Onun için bugün hiç bir kimseye kat’ıyyen söz söylemeyeceğim.”³⁹

Hız. Meryem insanların eleştirilerine muhatap olmamak için farklı bir yola başvurmak zorundadır. Çünkü içinde bulunduğu durumun izahı kabil gözükmemektedir. Burada söylenecek her ifade durumu daha içinden çıkılmaz hale getirecektir. Bu yüzden de Cebrail'in tavsiyesi üzerine İsrailoğulları arasında bilinen bir ibadet olan sükût orucunu tutma kararı almıştır. Buradaki oruç Hz. Zekeriyâ'nın orucundan farklı olarak bir irade ve ihtiyara dayanmaktadır ancak bir zarurete binâendir. Devamında gelen âyetler Hz. Meryem'in neden sükût orucu tutmak zorunda kaldığını, o vasatı şu ifadelerle bize anlatmaktadır:

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهَا قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعْثًا فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْأَمْهِدِ صَبِيًّا قَالَ إِنَّي عَبْدُ اللَّهِ أَنَانِي الْكِتَابِ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا

“Derken onu yüklenerek kavmine getirdi. Dediler: ‘Hey Meryem, andolsun sen acâib bir şey yapmışsın’. ‘Ey Hârunun kız kardeşi, senin baban kötü bir adam değildi. Anan da iffetsiz bir kadın değildi’. Bunun üzerine (Meryem) ona (İsâya) işaret etti. ‘Biz, dediler, henüz beşikde bulunan bir sabî ile nasıl konuşuruz?’ (İsâ dile gelip) dedi ki: ‘Ben hakikat Allahın kuluyum. O, bana kitab verdi. Beni peygamber yaptı’”.

7. Kur'an'da Konuşma Ahlâkı

İslâmî dönemde sükût orucu yasaklanmış olmakla beraber, konuşmanın önemi üzerinde ciddiyetle durulmuş, daimi sükût yerine, yerinde ve zamanında konuşma ve susma tembihlenmiştir. Bu tür bir yaklaşım İslâm'ın “vasat ümmet”⁴⁰ olma idealinin de bir tezâhürüdür. İnsan iradesini öncelleyen ve doğal şartlar içerisinde dengeli bir tavır önemseyen İslâm şeriatı

³⁹ Meryem 19/26.

⁴⁰ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا “Böylece sizi (Ey Muhammed ümmeti) vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı (hakikatin) şahitler (i) olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize tam bir şahidi olsun diye.” el-Bakara 2/143.

bu alanda da insan fitratını zorlamayan, tabii olan bir yol ve yöntemi benimsemiştir.

İnsan konuşma yeteneğine sahip (sâhibu'n-nutk) bir varlık olarak tanımlanmıştır. Kur'an konuşmaya insan olmanın vazgeçilmez bir unsuru olarak işaret etmiştir.⁴¹ İnsanın bu mümeyyiz vasfına istinaden Kur'an, konuşmanın usul ve mahiyetinin üzerinde ciddiyetle durmakta ve insanın ağzından çıkan her bir sözün "gözetleyen (rakîb) ve hâzır (atîd)"⁴² olan melekler tarafından kaydedildiğini belirtmektedir.

Yalan, gıybet, iftira, söz taşıma gibi dille işlenen günahlar müteaddit âyetlerde yasaklanmaktadır. Ayrıca sesin yükseltilmemesi, cilveli konuşulmaması gibi konular da Kur'an'da hatırlatılmaktadır.⁴³ Burada hususen *kavl* kökünün nitelendiği ve konuşmanın üslubuna dair vurguların öne çıktığı âyetler üzerinde durulacaktır.

7.1. Kavl-i Ma'rûf

Kur'an'da altı yerde sözün ma'rûf olması istenmektedir.⁴⁴ Arapça'da "bilmek, tanımak, düşünerek kavramak" anlamına gelen (ع ر ف) a-ra-fe kökünden türemiş olan *ma'rûf* kelimesi sözlükte "bilinen, tanınan, benimsenen şey" mânasına gelir. Zıttı olan *münker* kelimesi ise "tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey" anlamına gelir. Kur'an'da ve hadislerde ma'rûf "iyi ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranış" şeklinde tanımlanmıştır. İbn Manzûr (ö. 711/1311), ma'rûf kavramının "Allah'a itaat sayılan, O'na yaklaşmayı sağlayan, insanlar için iyilik olarak kabul edilen ve şeriatça değer verilen (mendup) bütün güzel tutum ve davranışları" ifade ettiğini belirtir. İbn Manzûr'a göre bu kavram "genellikle insanlar arasında iyi bilinen, tanınan, benimsenen, görüldüğünde yadırganmayan tutum ve davranışları" da kapsar.⁴⁵

Müfredât sahibi Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), "ma'rûf, akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden bir isimdir; münker de yine aklın ve şeriatın benimsemediği, yadırgadığı şeydir" ifadesiyle ma'rûf'u tanımlar.⁴⁶ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), قَوْلٌ مَعْرُوفٌ

⁴¹ ez-Zâriyât 51/23. Muhammed Esed (ö. 1992) âyetin tefsirinde bu hakikate işaret eder: "...insanın kavramsal olarak düşünme ve kendini ifade etme yeteneğine, yani mutlak ve apaçık bir şekilde bilincinde olduğu şeylere işaret." Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 3/1068.

⁴² Kâf 50/18.

⁴³ Fatih Özaktan, "Kur'an'da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Eşlerine Yapılan Uyarılardan Çıkarılacak Ahlâkî İlkeler", *İslâm'da Aile*, ed. İrfan Görkaş (Ankara: Son Çağ Akademi Yayınları, 2023), 170.

⁴⁴ el-Bakara 2/235-263, en-Nisâ 4/5-8, el-Ahzâb 33/23, Muhammed 47/21.

⁴⁵ İbn Manzûr, "arf", 33/2900.

⁴⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el Müfredât fî garibi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), "ma'rûf", 334.

kavlün ma'rûfün⁴⁷ ifadesini yorumlarken “ma'rûf” kavramını “vicdanın ür-küntü ve tiksinti duymadan kabul ettiği, insanlara sevinç ve huzur veren, onları rahatsız etmeyen söz” şeklinde tanımlar.⁴⁸ Bakara Sûresi 263. âyet iyi ve güzel sözü, ardından minnet ve mihnet olan sadakadan daha hayırlı olarak niteler.

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

“İyi (güzel ve tatlı) bir söz ve bir ayıp örtme; ardından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır”

7.2. Kavl-i Belîğ

Belîğ بَلِيغ kelimesi (ب ل غ) be-la-ğa kökünden türemiştir, bu kökten türemiş olan *belâğ* ve *tebliğ* “yetmek, yeterli olmak”, *bâliğ* ise “mükemmel, noksansız olmak”, anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁹ İbn Manzûr, *belîğ* kelimesini “sözün güzel olması, dilin kalpten geçeni tam olarak ifade etmesi” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰ Beyzâvî (ö. 685/1286) ise *belîğ* kelimesini “sözün tesirli olması, muhatabı etkilemesi” olarak tefsir etmiştir.⁵¹ Kur’an’da sadece Nisâ Sûresi 63. âyette geçen *kavl-i belîğ* ifadesinin meâlî şu şekilde verilebilir:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا

“Onlar, Allah’ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara al-dırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle.”

7.3. Kavl-i Kerîm

İsrâ Sûresi 23. âyette *kavl* kelimesi *kerîm* sıfatıyla nitelenmektedir. Ebeveyne nasıl davranılması ve konuşulması gerektiğinin talim edildiği İsrâ Sûresi 23. âyette, onlara *kavl-i kerîm* ile hitap öğütlenmektedir. İnsanda zuhur eden övgüye layık tüm güzel iş ve davranışlar için *kerîm* sıfatı kullanılmaktadır.⁵² Buradaki *kerîm* ifadesi *latîf*, *hasen*, *leyyin* şeklinde tefsir edilmiş, bu kelimeler ise Türkçe’ye *tatlı* ve *güzel*, *gönül alıcı* şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak kelimenin kök anlamı düşünüldüğünde Muhammed Esed’in verdiği *saygılı*, *yüceltici söz* anlamının daha isabetli olduğu görülmektedir. Ebû Hayyân el-Endelûsî de (ö. 745/1344) bu anlama

⁴⁷ el-Bakara 2/263.

⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 7/43.

⁴⁹ Halil b. Ahmed, “blğ”, 1/161.

⁵⁰ İbn Manzûr, “blğ”, 5/346.

⁵¹ Kâdî Beyzâvî, *Envâru ’l-tenzîl ve esrâru ’l-te’vîl*, 2/81.

⁵² Râğîb el-İsfahânî, “kerîm”, 431.

işaret etmiştir.⁵³ İbn Aşûr'un (ö. 1973) bu âyetin tefsirinde zikrettiği, kerîm: "Kendi nev'inde yüce ve üstün olandır" ifadesi de bu anlamı teyid etmektedir.⁵⁴ Mücâhid (ö. 103/721) kişinin anne ve babasına ismi ve künyesiyle hitap etmeyip "anneciğim, babacığım" tarzında hitap etmesini kavli kerîmin bir örneği olarak zikreder.⁵⁵ Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732) kavli kerîmin "sesi yükseltmemek ve sert bir şekilde bakmamak" gibi davranışları içereceğini belirtir.⁵⁶ Bu durumda âyetin meâlini şu şekilde vermek mümkündür:

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا
أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

"Çünkü Rabbin, başkasına değil, yalnızca O'na kulluk etmenizi ve ana-babaya iyi davranmanızı buyurmuştur. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında kocarsa, onlara sakın "Öf!" demeyesin; onları azarlamayasın; onlara saygılı, yüceltici sözler söyleyesin."⁵⁷

7.4. Kavli Meysûr

Meysûr "kolaylık, yumuşaklık, hafiflik, rahatlık, bolluk ve refah; eli açık ve cömert" manasına gelen اليسر kelimesinden türemiştir. Bu kelime de "zorluk, güçlük, yokluk ve darlık" manasına gelen العسر kelimesinin karşıtıdır.⁵⁸ Kur'an'da sadece İsrâ Sûresi 28. âyette geçmekte olan bu ifade şöyle bir olay örgüsünü ihtiva etmektedir. Müslümanların fakirlerinden olan Bilal, Ammar, Suheyb gibi kişiler Hz. Peygamber'e gelerek yiyecek talebinde bulunmuşlar, o da yanında yiyecek bir şey bulunmadığı için sükût ederek başını çevirmek zorunda kalmış, bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hiç olmazsa onlara kavli meysûr ile muamelede bulunmasını öğütlemiştir.⁵⁹ Burada kastedilen kavli meysûru tabiî müfessirleri, istekte bulunan bu kimselere o anda herhangi bir şey verilemese bile geleceğe dönük olumlu bir vaadde bulunmak olarak anlamışlardır.⁶⁰ Kurtubî (ö. 671/1273) onlar hakkında duada bulunmayı da bu kapsamda değerlendirmiştir.⁶¹

⁵³ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 7/37.

⁵⁴ Muhammed et-Tâhîr İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn, ts.), 15/71.

⁵⁵ Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 3/127.

⁵⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 02/326.

⁵⁷ el-İsrâ 17/23.

⁵⁸ Halil b. Ahmed, "ysr", 4/411.

⁵⁹ Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 3/130.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/69.

⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Brdûnî (Kâhîre: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 01/249

وَأِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا

“*Ve eğer sen (kendin) de Rabbinin katından ihtiyaç duyduğun bir lütfü/ bir rahmeti arama çabası içinde olduğun için [ihtiyaç sahiplerine] ilgisiz kalmak zorunda isen, o zaman, hiç değilse, onlara yumuşak/yatıştırıcı bir söz söyle.*”⁶²

7.5. Kavl-i Leyyin

Leyyin kelimesi لَانَ lâne kökünden türemiştir, “yumuşak, kibar, nazik, sükûnet, vakar, huşû” anlamlarına gelir. “Leyyin” kelimesi ise “kabalık, sertlik” manasına gelen الْحُسُونَةُ kelimesinin karşıtıdır.⁶³ “Lâne” kökünden türeyen kelimeler Kur’an’da dört yerde geçmektedir. Bunlardan sadece bir yerde kavlı kelimesinin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Tâhâ Sûresi 43-44. âyetlerde Hz. Musa’ya kardeşi Hz. Harun’la birlikte Firavun’a giderek kavlı-i leyyin ile muamele etmeleri emredilmektedir.

اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

“*Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.*”

7.6. Kavl-i Sedîd

Sedîd kelimesi (س د د) se-de-de kökünden türemiş bir sıfattır. Bu kelime ise “budanmış daldan yapılan sepet, kendisiyle bir deliğin kapatıldığı şey, menfez, bir ihtiyacı karşılamak, bir boşluğu ya da derin bir çukuru toprakla kapatmak” anlamlarına gelir. سَدِيدًا kelimesi ise “tam yerinde olma, isabetli olma; konuşmada isabet etme” anlamlarını taşımaktadır. Araplar ok, dosdoğru hedefe ulaştığınd es-sehmu sedde derler. Bu anlamların dışında; “söz ve amelde doğruluk, hasarı tamir edip sağlamaştırmak, isabet etmek,” “su önüne bent kurmak, iki şey arasındaki engel,” “doğru, yerinde olmak, okunu hedefe atmak, konuşmada ve ok atmada isabet etmek” gibi anlamları da içerir.⁶⁴ Kur’an-ı Kerîm’de bu kelime doğru söz söylemek, haksızlık etmemek anlamıyla iki yerde kullanılmıştır. İlk olarak Nisâ Sûresi 9. âyette yetimlerin velileriyle ilgili olarak şöyle buyurulmuştur:

فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

“*Allah’tan korksunlar ve doğru söz söylesinler.*”

Yine Ahzâb Sûresi 70. âyette de “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğruyu söyleyin*” denilmiştir.

⁶² el-İsrâ 17/28.

⁶³ Cevherî, “lâne”, 2198.

⁶⁴ Cevherî, “sedede”, 485; İbn Manzûr, “sedede”, 1968.

SONUÇ

Sükût, güzel konuşmak kadar insanın ihtiyaç duyduğu ahlâkî bir erdemdir. Dinler çeşitli usullerle bu erdemi kazandırmayı amaçlamışlardır. Yahudilik ve Tibetli Budistlerde sükût orucunun bir ibadet olarak kabul edilip uygulandığı görülür. İslâm'dan önce yaşanan Câhiliye döneminde de özellikle Hanif ismi verilen kimselerin Ehl-i kitaptan etkilenecek sükût orucu ismi verilen riyâzât yöntemini tecrübe ettikleri görülmektedir.

Kur'an'da da Hz. Zekeriyâ ve Hz. Meryem örneğinden hareketle sükût olgusu üzerinde durulmaktadır. Ancak bu iki kıssada üzerinde durulan sükût hadisesinde bir kısım farklar görülmektedir. Hz. Zekeriyâ Allah'tan talep ettiği âyete istinaden konuşma yeteneğini üç gün-gece kaybetmiştir. Burada irâdî bir oruçtan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan Hz. Meryem insanlara izah edemeyeceği bir durumla karşılaşmış ve kendisine yapılan tavsiyeye istinaden de üç günlük sükût orucu nezretmiştir. Görüldüğü üzere bu iki hadise olağanüstü şartlarda vuku bulmuş ve bunların sonucu olarak da sükût orucu şıkkıyla karşılaşmıştır. Dolayısıyla tavsiye edilen bir ibadet şekli olarak öngörülmemiştir. Ancak bu olayları bazı durumlarda sükûtun gerekliliğine dair bir işaret olarak kabul etmek mümkündür.

Hz. Peygamber insanların bir maksada matuf olmaksızın sessiz kalmasını hoş karşılamamış, fakat insanın lüzum olmadıkça konuşmasını da kerih görmüştür. “Ya hayır konuş ya da sus” emri bu konuda pratik ve cihanşümül bir öğüttür. Ayrıca oruçlu kimsenin kendisine sataşan kimselere bile sadece “ben oruçluyum” diyerek mukabelede bulunmasını tavsiye etmesi de oruçluyken konuşmanın niteliğine daha fazla hassasiyet amacını vurgular. Hz. Peygamber Câhiliye döneminde uygulanan daimi sessizliği öngören sükût orucunu hoş karşılamayarak yasaklamıştır. Bunun yerine insanın kendini kontrol ederek yerinde ve zamanında konuşması ve sükût etmesini tavsiye etmiştir. Böylelikle vasat ümmet olma idealinin muhatabı olan Müslümanlar sükût orucu konusunda da dengeli ve vasat olanı tercih eden bir şiar ve emirle muhatap olmuşlardır.

Kur'an konuşmanın mahiyet ve üslubu üzerinde özellikle durmuş, yalan, gıybet, iftira gibi sözle işlenen fiilleri büyük günahlar olarak nitelemiş, şiddetli dünyevî ve uhrevî cezalar vaz' etmiştir. Ayrıca Kur'an konuşmanın iyilik ihtiva eden, kötü ve çirkin ifadelerden uzak duran (ma'rûf), etkili ve hoş (belîğ), büyüklere karşı hürmet ve tâ'zîm içeren (kerîm), kolaylık (meysûr) tavsiye eden ve yumuşak (leyyin) olmasını istemiştir. Ancak tüm bu özelliklere sahip konuşmanın dosdoğru olmasını (sedîd) şart koşturmuş. Görüldüğü üzere Kur'an konuşma üslûp ve içeriğini belirli şartlara bağlamış, sözü meleklerin kaydettiği, ahirette hesabı verilecek bir amel olarak değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Nâsır es-Sülemî. “Mebdeü i’tibârî’s-sükût bi mesâbeti’l-izni ve’l-kabûl ve hukmü’l-ilzâmî bih”. *Kadâ Mecelle ilmîyye*. el-Cem’iyyetü’l-ilmiyye el-Kazâiyye, Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suud, 2014.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimü’t-tenzîl*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.
- Berg, Cornelis Cristian. “Oruç”. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: *Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları*, 1964.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t- te’vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418.
- Budda, Ömer Hilmi. *Dinler Tarihi*. İstanbul: *Vakit Gazetesi Matbaası*, 1935.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422.
- Cevâd Alî. *el-Mufasssal fî târihi’l-Arab kable’l-İslâm*. b.y.:Dâru’s-sâkî, 1422/2001.
- Dindi, Emrah. “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı İtikâf ve Oruç”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (Güz 2017).
- Doğan D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: *Pınar Yayınları*, 2008.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed. Sünenü’d-Dârimî. thk. Hüseyin Selîm *Esed ed-Dârânî. el-Memleketu’s-Suûdiyyetu’l-Arabiyye: Dâru’l-Muğni*, 2000.
- Dîrâz, Remzi Muhammed Ali. *es-Sükût ve eseruhü ale’l- ahkâm fi’l-fikhi’l-İslâmî*. İskenderiye: Dâru’l-câmiati’l-cedîdeti *li’n-neşr*, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşâs b. İshâk el-Ezdî. Sünenü Ebî Dâvûd. thk. Şuayb el-Arnaût. Dâru’r-Risâleti’l- Âlemîyye 2009.
- Ebû Hayyân *el-Endelûsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn. el- Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420.
- Ebû Mansur el-Mâtürîdî. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*. thk. *Mecdi Baslûm*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426.
- Esed, Muhammed. Kur’ân Mesajı. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996. 3/1068.
- Fahreddin er-Râzî. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.
- Günel, Fuat. “Hira”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbü’l-Ayn*. thk. Dr. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. thk. *Mustafa es-Sakâ* - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafîz Şelebî. Kâhire: y.y., 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer *el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî*. Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm. thk. *Sâmî Muhammed es-Sellâme*. b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr. Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir*. et-Tahrîr ve’t-tenvîr. Tûnus: Dâru Sahnûn, ts.

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye. Şemsüddin Muhammed. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrut: y.y., ts.

İsmail b. Hammad el-Cevherî. es-Sihâh Tâcü'l-Lügati ve sıhâhu'l-Arabiyye. thk. Ahmed Abdü'l-Gafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 1984.

Kurtubî, *Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed. el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Kutsal Kitap. Kore: Kitabı *Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam* Yayınları, 2013.

Muhammed Sellâm el-Medkûr. Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ. Beyrut: y.y., 1984.

Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî. Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: *Dâru İhyâi't-Türâs*, h.1423.

Mâlik b. Enes. Muvattâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî. *Câmiu's-sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nesefî Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hafizüddîn. Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-Te'vil. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurasânî. Sünenü'n-Nesâî. thk. Abdülfetâh Ebü Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbâati'l-İslâmiyye, 1986.

Ramazân Ali eş-Şürunbâsî. *es-Sükût ve delâletühü*. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.

Râgıb el İsfahânî. el Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.

Saltuklu, Zübeyir. "Sessizlik Ya da Susma Orucu Üzerine". doguturk.com/sessizlik-ya-da-susma-orucu-uzerine-makale,3186.html.

Seyfüddin el-Âmidî. el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm. thk. İbrahim el-Acûz. Beyrut: y.y., 1985.

Sezikli, H. Ahmet. "Abdülmuttalib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Soysaldı, Mehmet. "*İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz Zekat Oruç ve Hac uygulamaları*" 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyumu. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu (1 - 3 Temmuz 2011).

Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. ed-Dürü'l-mensûr fî tefsiri'l-Me'sûr. Beyrut: *Dâru'l-Fikr*, ts.

Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. Târîhu'l-hulefâ. thk. Hamdî ed-Demirdâş. *Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz*, 2004.

Taberî, Ebü Cafer Muhammed İbn Cerîr. Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân. thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.

Taberî, Ebü Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kâhire: *Dâru'l-Meârif*, ts.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. Sünenü't-Tirmizî. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: *Matbaatü Mustafa el-Halebi el-Bâbî*, 1975.

Yitik, Ali İhsan. “Oruç”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/416-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. el-Keşşâf an hakâiki *gavâmidi't-tenzîl* ve 'uyûni'l ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 3. Basım. Beyrut: Dâru 'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.

Önder, Muharrem. “İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları”. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2018), 7-42.

Özaktan, Fatih. “Kur’ân’da Hz. Peygamber’in (s.a.s) Eşlerine Yapılan Uyarılardan Çıkarılacak Ahlâkî İlkeler. İslâm’da Aile. ed. İrfan Görkaş. 157-175. Ankara: Son Çağ Akademi Yayınları, 2023.